

Ewa Szynkiewicz

Uniwersytet Wrocławski

Najcenniejsze mapy i atlasy w Zbiorach Kartograficznych Zakładu Geoinformatyki i Kartografii Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego

*„Nie tylko z ludźmi i z książkami, ale i z mapami
można prowadzić długie i nigdy nie nużące rozmowy”*

Tadeusz Studziński

1. Historia Zbiorów

Dokumenty kartograficzne gromadzone są w bibliotekach, archiwach, muzeach lub w wydzielonych kolekcjach.

Zbiory Kartograficzne Zakładu Geoinformatyki i Kartografii Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego formalnie i merytorycznie związane są z tym Zakładem, a wynika to z ich powojennej historii. Utworzone zostały z dokumentów kartograficznych przywiezionych przez pracowników nauki i kultury z lwowskich uczelni i instytucji. Wraz z większością lwowskiego środowiska naukowego oraz częścią dorobku i bazy warsztatowej znalazła się we Wrocławiu także Książnica-Atlas i Instytut Kartograficzny im. Eugeniusza Romera. Zasób ten wzbogacano poprzez koncentrację poniemieckich map i atlasów rozproszonych w czasie II wojny światowej na Śląsku.

W 1945 roku, na mocy postanowienia pierwszego rektora Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu profesora Stanisława Kulczyńskiego, Instytut Kartograficzny im. Eugeniusza Romera włączono w struktury Uniwersytetu. Wówczas w Instytucie Geografii deponowano mapy i atlasy tej placówki i Książnicy-Atlas oraz prywatne księgozbiory przybyłych pracowników tych instytucji. Aktywne wówczas środowisko kartograficzne uświadomiło władzom uczelni konieczność kształcenia studentów w zakresie kartografii. W styczniu 1953 roku została powołana Katedra Kartografii, której zaplecze naukowe stanowili pracownicy Instytutu Kartograficznego. W jej obrębie zorganizowano zbiory kartograficzne. Opiekę merytoryczną nad mapami i atlasami sprawowali pracownicy Katedry Kartografii. Do dzisiaj pozostają one w tej samej strukturze z uwagi na szacunek

dla jej twórców i kontynuację tradycji. Zbiorami opiekują się nadal pracownicy Zakładu Geoinformatyki i Kartografii.

W 1955 roku utworzono we Wrocławiu Wydział Produkcyjny Państwowego Przedsiębiorstwa Wydawnictw Kartograficznych, który przejął majątek, pracowników oraz potencjał intelektualny Książnicy-Atlas i Instytutu Kartograficznego. Kadra naukowa i dokumenty kartograficzne pozostały przy Katedrze Kartografii. Nastąpiła współpraca między PPWK i Uniwersytetem Wrocławskim. W 1968, roku na skutek zmian organizacyjnych na Uniwersytecie Wrocławskim, Katedra Kartografii została przemianowana na Zakład Kartografii. 1 marca 2003 roku Instytut Geograficzny zmienił nazwę na Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego i wraz z Instytutem Nauk Geologicznych wyodrębnił się z Wydziału Nauk Przyrodniczych, tworząc w 2006 roku Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska. Natomiast od dnia 1 marca 2013 roku Zakład Kartografii zmienił nazwę na Zakład Geoinformatyki i Kartografii.

Organizacja i formy gromadzenia miały wpływ na status omawianej kolekcji, jej zasobność i różnorodność dokumentów kartograficznych.

W Zbiorach Kartograficznych Zakładu Geoinformatyki i Kartografii IGiRR UWr. znajduje się ok. 50 000 jednostek inwentarzowych map i atlasów, w tym ponad 100 luźnych map dawnych i 27 atlasów zabytkowych (XVI–XVIII w.). Wydzielone i zabezpieczone są również atlasy i mapy wydane do 1850 roku.

1.1. Dokumenty kartograficzne przywiezione ze Lwowa

W podróży repatriacyjnej przybyły do Wrocławia dawne mapy i atlasy, dzieła kartografii zaboru austriackiego i rosyjskiego, kartografii romerowskiej, mapy WIG-u oraz cywilne okresu II RP. Omawiany zasób stanowią: atlas Abrahama Orteliusa z 1603 r. (skradziony w 1986 r.), atlas sztuczny z mapami z XVII i XVIII w., atlasy G.A. Rizzi Zannoniego, atlasy J. Kolberga, atlas J. Lelewela, atlas W. Nałkowskiego, mapy gen. W. Chrzanowskiego, mapa S. Majerskiego, luźne mapy atlasowe znanych kartografów zachodnioeuropejskich, atlasy szkolne z okresu zaborów. Wśród map topograficznych w Zbiorach znajdują się mapy zaboru austriackiego w skalach 1:75 000, 1:200 000 oraz rosyjskie mapy wiorstowe w skalach: 1:21 000, 1:42 000, 1:84 000, 1:126 000, 1:210 000, 1:420 000 a także arkusze Międzynarodowej Mapy Świata w skali 1:1 000 000. Z okresu II RP pochodzą mapy WIG-u, mapy Tatr Tadeusza Zwolińskiego oraz mapy i atlasy Józefa Bazewicza. W Zbiorach Kartograficznych znajduje się także bogata kolekcja map i atlasów Eugeniusza Romera i jego współpracowników.

1.2. Dokumenty kartograficzne pochodzące z koncentracji

Większa część Zbiorów pochodzi z koncentracji map i atlasów rozproszonych w czasie II wojny światowej na terenie Dolnego Śląska. Dawne mapy i atlasy pochodzą z zachodnioeuropejskich firm wydawniczych, m.in. W.J. Blaeu'a,

Vischerów, M. Meriana. Są to głównie mapy pojedyncze, mapy w atlasie sztucznym, atlasy W.J. Blaeu'a, spadkobierców J.B. Homanna, opracowania z wydawnictwa C. Flemminga, z wydawnictw w Gocie, Weimarze, Berlinie, Bernie i Paryżu. Dominują opracowania niemieckiej kartografii urzędowej i cywilnej. W kolekcji znajdują się mapy i atlasy ogólnogeograficzne, tematyczne i szkolne m.in. J.B. Homanna (spadkobierców), J.G. Schreibera, F.L. Güssefelda, T.C. Lottera, E. Andersa, A. Stielera, E. Sydowa, F. Handtke, H. Sohra, H. Kieperta.

Wśród kartografii topograficznej Zbiory posiadają pełne pokrycie obszaru Śląska mapami niemieckimi w skalach: 1:25 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:300 000, 1:500 000 oraz wojenne przedruki Międzynarodowej Mapy Świata 1:1 000 000. Instytut Geografii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w 1972 r. podarował Zakładowi Kartografii 2922 arkusze *Meßtischblätter*, które wzbogaciły zasób tych map. Obecna kolekcja składa się z wielowydaniowych map z pełnym pokryciem obszaru Śląska i terenów przyległych. Kartografia cywilna jest reprezentowana przez wydawnictwo Karola Flemminga (XIX w.) oraz wydawnictwa regionalne, związane z rozwijającą się turystyką górską i uzdrowiskową.

2. Cechy, funkcje i użyteczność Zbiorów

W Zbiorach Kartograficznych prowadzi się prace biblioteczne (gromadzenie, zabezpieczanie, porządkowanie, udostępnianie i opracowanie).

Niezmiernie ważną i dominującą rolą tych zbiorów jest funkcja dydaktyczna. Stanowi o niej nie tylko szkolenie biblioteczne studentów, ale przede wszystkim spójność Zakładu Geoinformatyki i Kartografii ze Zbiorami. W oparciu o kolekcję map i atlasów realizuje się program edukacji kartograficznej. Pracownicy Zbiorów prowadzą zajęcia dydaktyczne, uczestniczą w realizacji prac licencjackich i magisterskich oraz badawczych prowadzonych w Zakładzie Kartografii. Zbiory zabezpieczają warsztat naukowo-badawczy pracowników i studentów.

Specyfika Zbiorów Kartograficznych, różnorodność i mnogość dokumentów kartograficznych stanowią o ich przydatności i użyteczności. Może przejawiać się ona we współpracy z innymi instytucjami, placówkami, organizacjami, osobami; w różnych aspektach i o różnym zasięgu. Ze względu na zasięg współpraca ta ma charakter lokalny, regionalny, ogólnopolski i zagraniczny.

Współpraca o charakterze lokalnym to głównie działalność badawcza, edukacyjna i popularyzatorska. Organizowane są różnotematyczne spotkania z dokumentami kartograficznymi w ramach „Festiwalu Nauki”, „Drzwi Otwartych”, „Warsztatów Edukacyjnych” (dla przedszkoli, szkół podstawowych, gimnazjów, liceów) oraz zorganizowanych różnowiekowych grup czytelniczych (np. dla emerytów). Współpraca regionalna dotyczy działań naukowych w ramach umów (Atlas LGOM-u, Atlas pogranicza polsko-czeskiego) oraz usługowych, wynikających z zamówień instytucji (np. ekspertyzy sądowe, opracowania o dawnych mapach dla Karkonoskiego Parku Narodowego).

Ważnym przedsięwzięciem dla kolekcji kartograficznych w Uniwersytecie Wrocławskim była realizacja projektu badawczego¹ w latach 2003–2006, w ramach którego skatalogowano wybrane mapy w systemie VIRTUA, ulokowanych w NUKAT. Informacje o tych działaniach przedstawiono w pracy pt. *Kolekcje kartograficzne Uniwersytetu Wrocławskiego*² oraz w artykule w „Liber”³ (wersja elektroniczna) w 2009 roku. Na kanwie tej działalności pracownik Zbiorów (po przeszkoleniu i zdobyciu właściwych uprawnień) kataloguje nadal dokumenty kartograficzne w formacie MARC 21 w systemie VIRTUA oraz w bazie lokalnej (GAIKK) koncentrującej kolekcje kartograficzne Uniwersytetu Wrocławskiego. Współpraca ogólnopolska i zagraniczna to czynny udział pracowników Zbiorów w konferencjach oraz uczestnictwo w grantach europejskich i stażach zagranicznych.

3. Prezentacja wybranych dawnych map i atlasów Zbiorów Kartograficznych

Mapy i atlasy opracowywane są w określonej sytuacji cywilizacyjnej, powstają jako odpowiedź na konkretne potrzeby i podlegają ewolucji. Opracowania prekursorskie dają początek nowym przymysłom, nowym koncepcjom, kreują nowe opracowania w nowych wizerunkach. Mapy nie tylko dokumentują przestrzeń i zjawiska pozostające we wzajemnych relacjach, obrazując ich klasyfikacje i wartościowanie, ale również wywierają wpływ na wydarzenia społeczne i polityczne.

Tradycyjnym elementem postrzegania map i atlasów jest analiza ich wierności, dokładności. Prowokują do tego poniekąd same dzieła, w których twórcy niejednokrotnie zapewniają nas, że efekt ich pracy to np. *vera et descriptio accurata* = prawdziwy i dokładny opis⁴. Wyłączne zastosowanie tej kategorii badawczo-opiniującej w kartografii może zastanawiać, ponieważ wiadomo, że niektóre elementy rzeczywistości nie mogły być precyzyjnie prezentowane na mapach (w różnych okresach) z powodu niemożności technicznych, lub np. świadomego pozbawiania prawdziwych treści (okresy cenzury).

W dawnych mapach i atlasach należy dostrzegać różnorakie ich walory i rozpatrywać je w różnych aspektach, m.in. estetycznych, jako dzieła sztuki plastycznej.

¹ „Badania nad wybranymi mapami wieloarkuszowymi Dolnego Śląska z 2. połowy XIX wieku i 1. połowy XX wieku jako odzwierciedlenie zmian zachodzących w terenie, opracowanymi w systemie komputerowym VIRTUA”. Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, Zespół Nauk Humanistycznych. Nr 2 H01G 081 25. Na okres 2003–2006.

² *Kolekcje kartograficzne Uniwersytetu Wrocławskiego* w: „Z problemów bibliotek naukowych Wrocławia”, t. 4, Wrocław 2007, w tym J. Czyrek, E. Szymkiewicz, *Zbiory Kartograficzne Zakładu Kartografii Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, s. 8–13.

³ „Numerical list/catalogue of the topographical and geological multisheet maps from Silesia Region (1850–1950) in VIRTUA system and development of contents on these maps” w: Lique des Bibliothèques Européennes de Recherche, Groupe des Cartothécaires de LIBER. 2009. <http://liber-maps.kb.nl/articles/>

⁴ B. Czechowicz, *Visus Silesiae. Treści i funkcje ideowe kartografii Śląska XVI–XVIII wieku*. Wrocław 2008, s. 10.

Według Umberto Eco⁵ piękno „... nie było nigdy niczym niezmiennym i absolutnym, ale przybierało różne oblicza, stosownie do okresu historycznego i danego kraju...”, tak jak wizerunki mapowe.

3.1. Atlasy i mapy drukowane

Pierwszy oficjalny plan Wrocławia pod tytułem *Contrafactur der Stadt Bresslau*, zwany „prawdziwym portretem Wrocławia”, wykonany został w 1562 roku. Namalował go na płótnie malarz wrocławski Bartel Weihner i jego syn (o tym samym imieniu). Powstał w rok po pierwszej regionalnej mapie Śląska Martina Helwiga. W 1826 r. wykonano wierne kopie tego planu i one właśnie znajdują się we Wrocławiu w kilku egzemplarzach: w Bibliotece Uniwersyteckiej, Instytucie Architektury Politechniki Wrocławskiej oraz Instytucie Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego (ryc. 1). Oryginał zaginął w czasie drugiej wojny światowej.

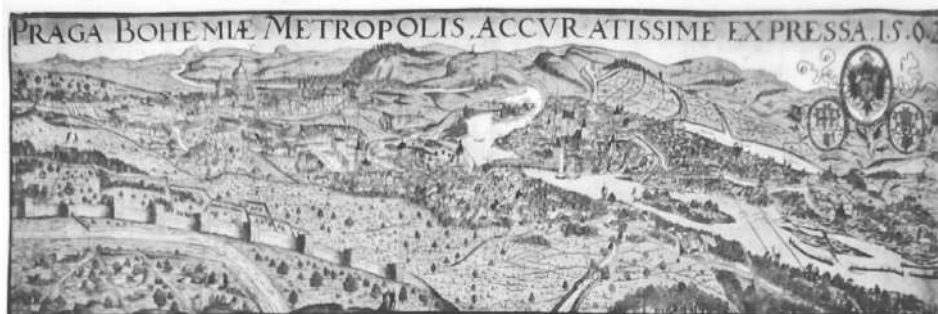
Ryc. 1. *Contrafactur der Stadt Bresslau*, Bartel Weihner – ojciec i Bartel Weihner – syn, 1562

⁵ Umberto Eco, *Historia piękna*, Poznań 2009, s. 14.

Najstarszy plan Wrocławia sporządzono z okazji koronacji Maksymiliana II (syna Ferdynanda I Habsburga i Anny Jagiellonki) na króla Czech. Dedykowany był obu monarchom.

Plan wykonano w skali ok. 1:1400, w formacie 186 × 187 cm. Kolorowy wizerunek Wrocławia wykonano metodą aksonometryczną, przedstawiając elementy planu w sposób poglądowy – perspektywiczny. Średniowieczny Wrocław (lokacja na prawie niemieckim w 1226 r.) ogranicza rzeka i ówczesne fortyfikacje. Przestrzeń urbanistyczna wypełniona jest perspektywicznym rysunkiem obiektów (w kolorystycznej ich klasyfikacji) z opisem ich funkcji i nazwami ulic. Plan przedstawia również tereny wiejskie poza murami miejskimi. Zasobność i czytelność informacji prezentowanych na planie stanowi o jego wartości i użyteczności w badaniach historycznych.

W tym samym okresie i z tej samej okazji wykonano jeszcze dwa dokumenty: widok Pragi – *Prag 1.5.5.2* Jana Kosela i Michaela Peterlego (ryc. 2) i widok Bratysławy – *Ware contrafactur der Stadt Presburg* Johanna Bambusa z 1563 roku (ryc. 3).

Ryc. 2. Widok Pragi Jana Kosela i Michaela Peterlego, 1562

Dzieło wrocławskie w zestawieniu z praskim i bratysławskim (Presburg) jest planem a nie widokiem miasta. Przez to najbardziej odstaje od podłoża późnogotyckiej i wczesnorennesansowej tradycji panoramicznych wyobrażeń miast, w XVI wieku coraz częściej ewoluujących w kierunku planów widokowych i planów *sensu stricto*. Plan Wrocławia Weihnerów jest świadectwem odrębności artystycznej jego twórców oraz swego rodzaju wzorcem i dla współczesnej kartografii, bowiem w 2009 r. artysta plastyk Przemysław Winnicki przedstawił *Wrocław na mapie aksonometrycznej. Plan Centrum i okolic*, w skali ok. 1:1030, stosując taką samą metodę prezentacji kartograficznej (ryc. 4).

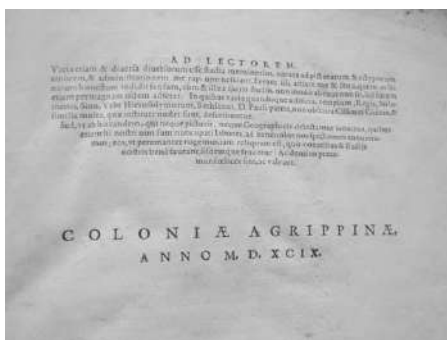
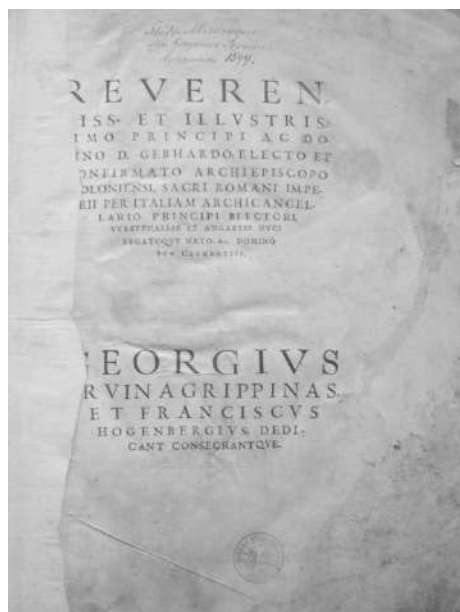
Innym dokumentem, tematycznie nawiązującym do poprzedniego, będącym najstarszym atlasem widoków miasta, jest oryginalny, łaciński, trzeci tom dzieła *Civitates Orbis Terrarum* Georga Brauna i Franza Hogenberga, wydawanego

Ryc. 3. Widok Presburga (Bratysławy) Johanna Sambusa, 1563

Ryc. 4. Wrocław na mapie aksonometrycznej. Plan Centrum i okolic, Przemysław Winnicki, 2009

Ryc. 5. Brak strony tytułowej w atlasie *Civitates Orbis Terrarum*

Ryc.5a. Informacje o miejscu i dacie wydania

w kilku wersjach językowych, w latach 1572–1616⁶. Nie jest znana proveniencja atlasu, aczkolwiek odręczne zapisy w języku niemieckim na marginesach stron wskazują na właścicieli z tego obszaru językowego. Atlas jest niekompletny – nie ma oryginalnej okładki i strony tytułowej.

Na pierwszej stronie atlasu umieszczono informacje wydawnicze i nazwiska autorów (ryc. 5). Georg Braun był autorem tekstu i wydawcą atlasu a Franz Hogenberg – kartografem i rytownikiem. W opracowaniu tego wielkiego 6-tomowego dzieła uczestniczyło wiele innych znanych oraz anonimowych osób dostarczających informacji i konsultujących, m.in. S. Münster, J. Speed, G. i J. Hoefnagel (ojciec i syn) oraz Ortelius – autor części tekstów i konsultant. Widoki miast powstawały na podstawie pomiarów i obserwacji terenowych oraz przekazów mieszkańców; np. szkic widoku i opis Lublina otrzymał Braun od miejscowych Jezuitów⁷.

W trzecim tomie atlasu na 50 tablicach znajduje się 68 planów widokowych i panoram ze szczegółowym opisem oraz indeksem na końcu atlasu. Brakuje wizerunku Królewca i Rygi zamieszczonych na jednej tablicy. Znajduje się natomiast widok Wilna (ryc. 6)

Wizerunki miast i towarzyszące im opisy są bezcennym dokumentem historycznym przedstawiającym doniosłe fakty dziejowe prezentowanych miast i krajów.

⁶ J. Babicz, *Renesansowa geneza widoków i planów miast*, w: *Miasta, „Z Dziejów Kartografii”*, t. III, Warszawa 1984, s.33–34.

⁷ Ibidem, s. 35.

Ryc. 6. Widok Wilna z *Civitates Orbis Terrarum* Georga Brauna i Franza Hogenberga

Zdaniem Jarosława Łuczyńskiego „Często określa się je jako „portret miasta”, ponieważ jest to obraz rzeczywisty, bardziej lub mniej precyzyjny, zawierający charakterystyczne szczegóły architektoniczne, wskazujące nam na to miasto⁸”. Widoki perspektywiczne miast Brauna i Hogenberga wykazują związek z renesansowym, pejzażowym malarstwem włoskim. Według Umberto Eco⁹ „przedstawienie perspektywiczne jest problemem technicznym, interesuje nas jednak w takiej mierze, w jakiej pojmowali je artyści renesansu – nie tylko jako właściwe i realistyczne, ale także jako piękne i przyjemne dla oka; do tego stopnia, że pod wpływem teorii i praktyki perspektywy renesansowej obrazy innych kultur lub wieków, w których reguł tych nie przestrzegano, długo jeszcze uważane były za prymitywne i nieudolne”. Dowodem na ich nieprzemijające piękno jest to, że były stosowane w kartografii XVII i XVIII wieku w bordiurach map jako element dekoracyjny i informacyjny, wspomagający treści mapowe. Również

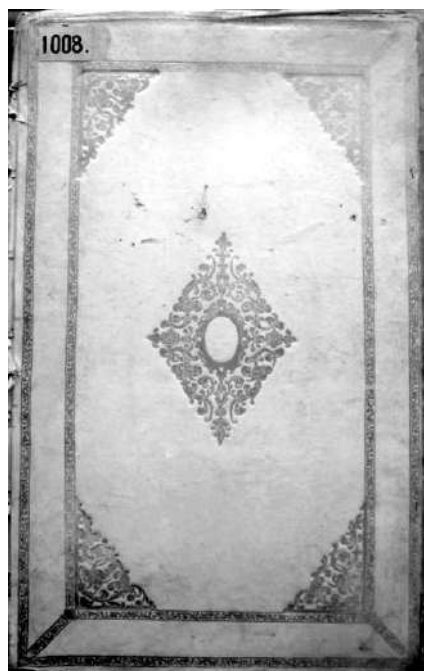
⁸ J. Łuczyński, *Miasta Rzeczypospolitej na planach i widokach w Civitates Orbis Terrarum Georga Brauna i Franza Hogenberga (rozważania nad treścią ikonograficzną)*, w: *Dawna kartografia miast, „Z Dziejów Kartografii”*, t. XV, Warszawa 2011, s. 61.

⁹ Umberto Eco, op. cit., s. 87.

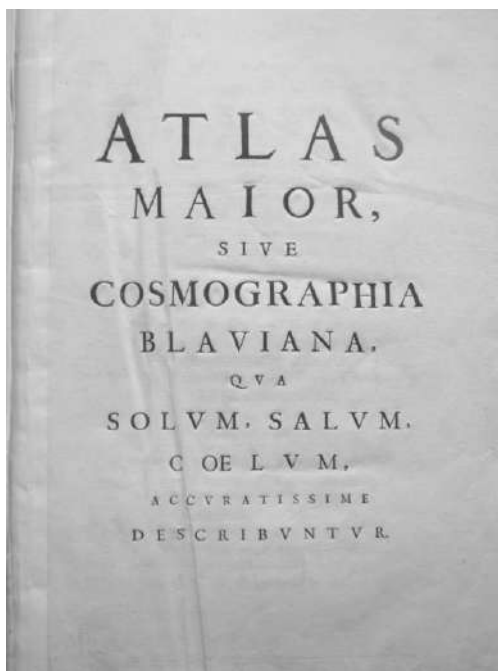
współcześnie takie zapisy pojawiają się na mapach, szczególnie o charakterze reklamowym.

Przykładem kontynuacji przedstawień treści dekoracyjno-informacyjnych, z ustawicznym powiększaniem ich zasobu informacyjnego, są mapy i atlasy wybitnego niderlandzkiego kartografa Willema Janszooa Blaeu'a, kontynuatora szkoły flamandzko-holenderskiej.

W kolekcji znajduje się 9 łacińskich tomów *Atlasu Maior...*, który w różnych wersjach językowych ukazywał się w latach 1634–1672 (ryc. 7). W kolekcji brak tomów 3, 5 i 12. Mapy wykonane techniką miedziorytniczą, ręcznie kolorowane, charakteryzują się bogatą ornamentyką (herby, plany lub widoki miast, stroje regionalne) oraz treścią informacyjną w kartuszach (ryc. 8). Mapy wydawane w owym czasie zawierają wiele elementów upiększających autorstwa znanych malarzy (Hendricka Goldziusa i Davida Vinckeboonsa).

Ryc. 7. Okładka atlasu W.J. Blaeu'a, 1662

Ryc. 7a. Strona tytułowa atlasu W.J. Blaeu'a, 1662

W XVII wieku w Nederlandach kartografia odgrywała tak wielką rolę, że przełożyło się to również na jej związki z malarstwem. Ówcześni artyści malowali oryginalne mapy wkomponowując je w obrazy. Np. Jan Vermeer van Delft (1632–1675) malował przede wszystkim sceny rodzajowe, przedstawiając ko-

Ryc. 8. Mapa Ameryk z atlasu W.J. Blaeu'a, 1662

Ryc. 9. Obraz *W pracowni artysty*, J Vermeer, ok. 1665

biety we wnętrzach mieszkalnych (pracowni malarza) zajętych m.in. muzyką, lekturą, rozmową, na tle oryginalnych map (ryc. 9).

Ryc.9a. Mapa *Nova XVII provinciorum Germaniae...*, C.J. Visscher 1636

Ryc. 10. Atlas sztuczny z mapami XVII–XVIII w.

Ryc.10a. Pieczęć w atlasie sztucznym

W Zbiorach znajduje się atlas sztuczny skompletowany z map z XVII i XVIII wieku (ryc. 10). Jego właściciela można ustalić na podstawie stempli odbitych przy spisie treści. Był nim Johann David Ludwig Yorck [York] von Wartenburg, który za zasługi wojenne otrzymał od Fryderyka Wilhelma III majątek wraz z zsekularyzowanym klasztorem templariuszy w Małej Oleśnicy. Tam zorganizował bibliotekę, której część została w czasie II wojny światowej zabrana do Petersburga i obecnie jest zdeponowana w Centralnej Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Majakowskiego, jako „Collection Box York”. Atlas w oryginalnej oprawie nie ma strony tytułowej, natomiast ma bardzo szczegółowy (odrębny) spis treści. Atlas prezentuje kraje północno-zachodniej Europy na mapach m.in. N. Visschera, N. Sansona, Ch. Jolliot’a, T. Mayera, M. Seuttera z lat 1684–1747.

Z okresu wojny siedmioletniej (1756–1763) pochodzi atlas wydany u Pierre de Hondta. Atlas jest niekompletny, nie ma strony tytułowej i spisu treści. Zawiera plany bitew między Prusakami i Austriakami z dokładnym ich datowaniem, m.in. plan batalii o Pragę, plan bitwy pod Lutynią oraz plan oblężenia i zdobycia przez Prusaków Wrocławia (ryc. 11).

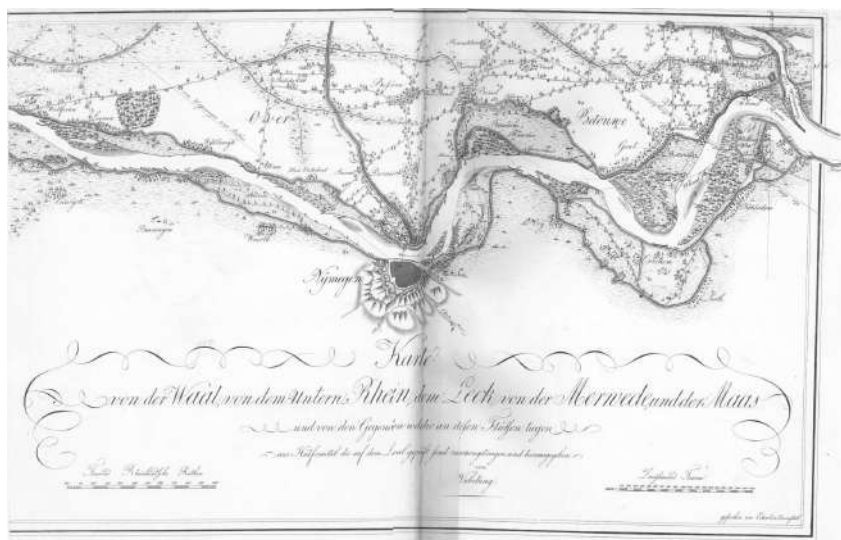
Niemcy przywiązywali dużą wagę do kształcenia kartografów, zakładali specjalne szkoły (Kolonja, w XVI w.) a przejmując wpływy z Włoch i Niderlandów, osiągnęli w XVIII wieku znaczny rozwój tej dziedziny nauki. Wówczas Norym-

Ryc. 11. Plan oblężenia i zdobycia Wrocławia (7–19 grudnia 1757 r.).

berga wyrosła na ważne centrum naukowe. W 1702 r. J.B. Homann założył wydawnictwo kartograficzne, prowadzone przez jego spadkobierców do 1818 roku. Wówczas przyjęło ono nową nazwę – Fembo – od ostatniego spadkobiercy. Wydawnictwo uzyskało znaczną popularność, ponieważ mapy i atlasy były poprawnie opracowywane i wydawane w dużej ilości, co znacznie obniżało koszty produkcji, a tym samym i ich cenę. Znakomicie zachowany jest *Atlas coelestis...* z 1742 r., który jest wznowieniem atlasu astronomicznego J.B. Homanna przez J.G. Doppelmayera¹⁰, z uwzględnieniem wyników nowych badań.

Bardzo interesującym opracowaniem jest dwutomowe dzieło C.F. Wiebekinga¹¹ dotyczące regulacji górnego Renu. Pierwszy tom wydano ok. 1797, drugi ok. 1799 roku w Darmstadt (ryc. 12).

Ryc. 12. Strona tytułowa i fragment mapy z pierwszego tomu atlasu C.F. Wiebekinga, ok. 1797

W Zbiorach Zakładu Geoinformatyki i Kartografii znajduje się wiele map i atlasów z tego okresu, autorstwa m.in. F.L. Gössefelda, J.G. Schreibera, F.J. Reilly'ego. Interesującym i dość rzadkim opracowaniem są dwie ścienne mapy Daniela Friedricha Sotzmanna¹²: *Karte von Deutschland...*, (Berlin 1789)

¹⁰ Johann Gabriel Doppelmayr (Doppelpmaier, Doppelmayr; 1671–1750, matematyk, astronom, kartograf. Współpracownik J.B. Homanna i jego spadkobierców – autor *Bassie Geographice recentioris astronomia*; twórca globusów ziemi i nieba, autor tekstów geograficznych w atlasach.

¹¹ Carl Friedrich von Wiebeking (1762–1842), niemiecki architekt, inżynier hydrotechniki, geodeta.

¹² Daniel Friedrich Sotzmann (1754–1840), geodeta i kartograf, uważany za inicjatora handlowej kartografii w Berlinie, wydawca licznych map przeglądowych i planów miast.

w skali ok. 1:1 500 000 (ryc. 13) oraz *Karte von Polen...*, (Berlin 1793) w skali ok. 1:1 200 000 (ryc. 14). Obie mapy były pierwotnie opracowaniami wieloarkusowymi (w 16 arkuszach), ale tak przygotowanymi, aby mogły tworzyć też atlas lub mapę ścienną. Mapy wykonane w manierze map topograficznych, z bogatą treścią administracyjną, nie spełniają funkcji map ściennych ze względu na niewielką generalizację treści i konieczność czytania ich jako map podręcznych.

Ryc.13. Fragment mapy Niemiec D.F. Sotzmanna, Berlin 1789

Kartusze tytułowe sygnowane są przez artystę H.J. Brüningha, przy czym kartusz na mapie Polski jest kopią kartusza z mapy Kantera, którego twórcą był Daniel Chodowiecki. Na mapie przedstawione są granice przedrozbiorowe Polski oraz z pierwszego i drugiego rozbioru.

3.2. Mapy rękopiśmienne w Zbiorach Kartograficznych Zakładu Kartografii

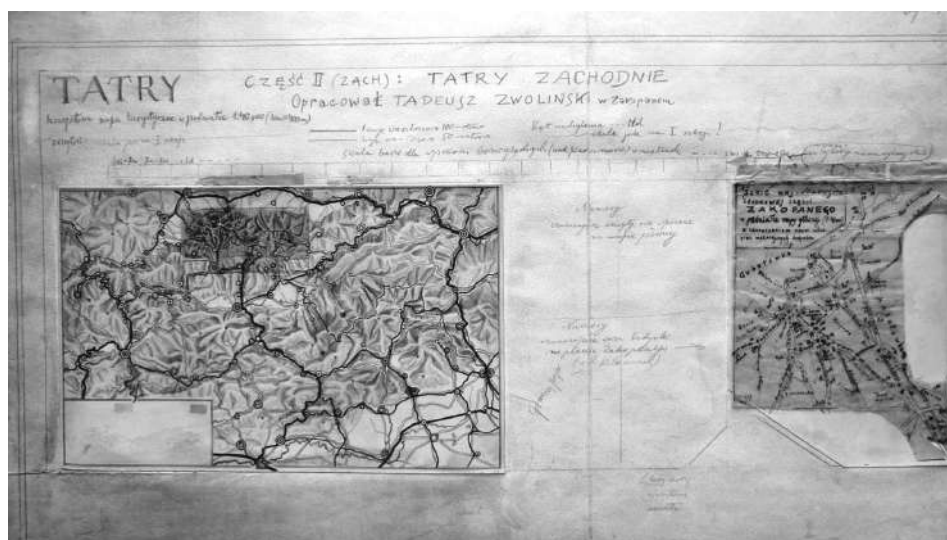
Niepublikowane mapy są cenne, bez względu na okres, w którym zostały opracowane, gdyż są jedynym zapisem autorskim.

Wraz z innymi dokumentami przywieziono ze Lwowa do Wrocławia rękopiśmienną mapę pt. *Tatry, część II /zach./: Tatry zachodnie z podtytułem Szczegółowa mapa turystyczna w podziale 1:40 000* (Ryc. 15).

W prawym, dolnym rogu mapa jest sygnowana podpisem autora: "Tadeusz Zwoliński, Zakopane 1932 r.". Jako dokument autorski była narysowana w skali 1:25 000, ale w druku byłaby zmniejszona do zamierzonej skali 1:40 000. Prawdopodobnie mapa miała być wydana w Książnicy-Atlas i dlatego znalazła się w zasobie repatriacyjnym. Rozciągłość równoleżnikowa i południkowa nawią-

Ryc.14 Fragment mapy Polski D.F. Sotzmanna, Berlin 1793

Ryc. 15. Rękopiśmienna mapa Tatr Zachodnich T. Zwolińskiego, Zakopane 1932

zuje do arkusza mapy Tatr Wschodnich 1:40 000 z 1931 roku, której miała być kontynuacją.

Rękopis jest wielobarwny. Sygnatury punktowe przedstawiono w kolorze czarnym, a liniowe w kolorach: czerwonym – drogi i szlaki turystyczne, niebieskim – wody, brązowym – poziomice i rysunek skał. Do prezentacji pokrycia terenu zastosowano kolory: zielony – kosodrzewina, jasnoniebieski – lasy, jasno-brązowy – zręby, wiatrolomy. Rękopis nie ma barw hipsometrycznych, nazewnictwa i legendy. Niewykluczone, że nie jest to jego obraz finalny (ryc. 16).

Na podstawie wcześniej przeprowadzonych badań¹³ stwierdzono, że omawiany rękopis był przygotowaniem do wydania mapy Tatr Zachodnich w skali 1:40 000.

Ryc. 16. Fragment rękopisu mapy Tatr Zachodnich T. Zwolińskiego

¹³ E. Szynkiewicz, *Rękopis niepublikowanej mapy Tatr Zachodnich Tadeusza Zwolińskiego*, „Z Dziejów Kartografii”, t. IV, Wrocław 1987, s. 253–272.

Mapa taka nie została wydrukowana. Przyjęto zapewne koncepcję bardziej przydatnej, jednoarkuszowej mapy turystycznej całych Tatr w skali 1:50 000, którą T. Zwoliński opracował i wydał w Książnicy-Atlas w 1936 roku.

Tadeusz Zwoliński to znakomity znawca Tatr z okresu II RP, autor nowatorskich map turystycznych, planów jaskiń i przewodników tatrzańskich. Wszystkie mapy autor opracował z autopsji, toteż są dokładne, precyzyjne i wiarygodne.

Najcenniejszym dokumentem kartograficznym Zbiorów Kartograficznych Zakładu Geoinformatyki i Kartografii jest portolanowa mapa Europy (ryc. 17). Mapa została przekazana z Biblioteki Instytutu Geografii i nie jest znana jej historia. Nieznany jest jej autor oraz data powstania.

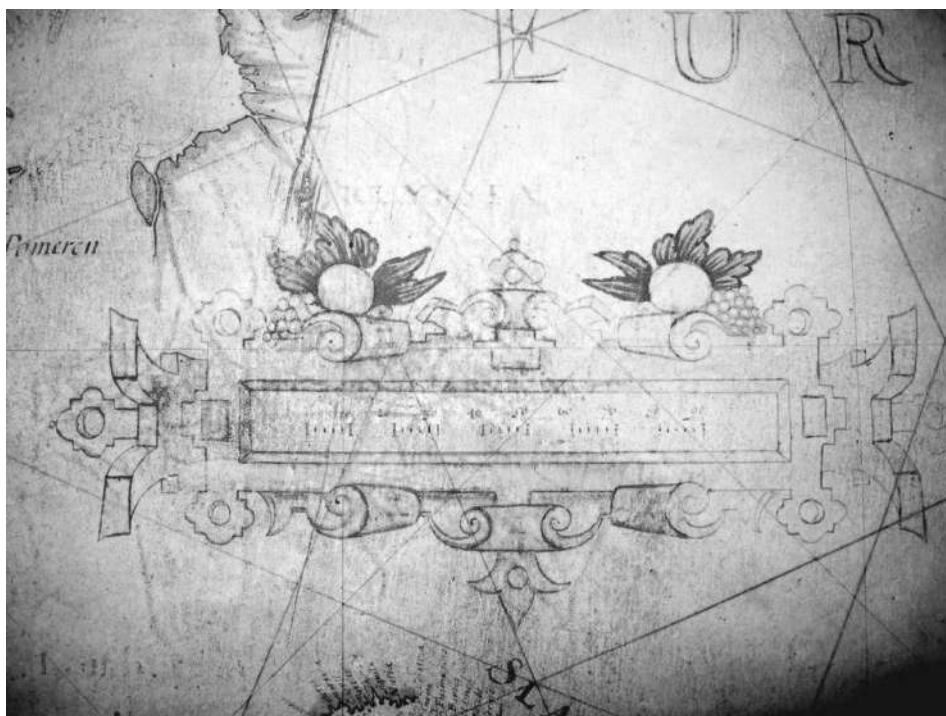

Ryc. 17. Mapa portolanowa Europy

Ta dawna nawigacyjna mapa Europy dla żeglarzy opracowana została w skali ok. 1:5 000 000, w orientacji północnej. Kolorowy pergamin o wymiarach 98×82 cm został przymocowany do deski i oprawiony w drewnianą ramę. Mapa przedstawia wybrzeża Morza Śródziemnego oraz wschodniej części Oceanu Atlantyckiego. W mapach morskich typu nawigacyjnego linia brzegowa była bardzo istotna.

Fragmenty linii brzegowej narysowane są w dwóch kolorach: sepii i zielonym. Nazwy miejscowości są umieszczone prostopadłe do linii brzegowej. Obszary lądowe nie mają treści topograficznej, tylko nazwy państw.

Powierzchnię mapy pokrywają linie rumbowe i róże wiatrów. Kartusz rolwerkowy prawdopodobnie zawiera informacje o stopniu zmniejszenia mapy, nad nim umieszczono wyrazisty napis EUROPA (ryc. 18).

Ryc. 18. Kartusz i tytuł na mapie portolanowej

Po wstępnej kwerendzie zagranicznej uzyskano informacje, że mapa prawdopodobnie nie została opracowana w krajach basenu śródziemnomorskiego; niewykluczone, że pochodzi ze szkoły angielskiej. Obecnie prowadzone są badania tej mapy, a w perspektywie starania o projekt badawczy na uzyskanie środków finansowych, szczególnie przeznaczonych na jej konserwację.

Słowa kluczowe: zbiory kartograficzne, Zakład Geoinformatyki i Kartografii Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, mapy dawne, dawne atlasy, dawne widoki miast

The most valuable maps and atlases in the collection held by the Department of Geoinformatics and Cartography at the Institute of Geography and Regional Development of the University of Wrocław

S u m m a r y

The collection of maps and atlases held by the Department of Geoinformatics and Cartography at the Institute of Geography and Regional Development of the University of Wrocław was established on the basis of cartographic documents brought from Lviv and from concentrations of ex-German collections. The method of origination has influenced the status and diversity of the collection. Quantitatively speaking, the largest part of the collection consists of German-language documents from Western Europe. Maps and atlases from the territories formerly remaining under the Austrian and Russian rule were ‘repatriated’ to the Institute of Geography and Regional Development of the University of Wrocław.

The collection comprises approx. 50,000 stock-taking units of maps and atlases, including over 100 antique maps and atlases.

The most valuable items include:

- a 1562 axonometric projection of Wrocław, drawn up by two painters (Barthel Weiher father and son). Drawn in 1826, it is one of the five copies of the original; the original got lost, most probably during the World War II;
- volume 3 of the atlas entitled *Civitates Orbis Terrarum* by Braun and Hogenberg, dating back to [1581] 1599 [a hand-written inscription in the atlas];
- nine volumes of *Atlas maior...* by Blaeu (17th century);
- factice atlas with maps of Europe of the 17th and 18th centuries, owned (and perhaps also initiated) by Count York from Oleśnica Mała;
- atlas of battle plans relating to the Seven Years’ War (1756–1763) in Silesia, and the plan of the battle of Praga;
- atlases of heirs of J.B. Homann;
- atlases of Poland by G.A. Rizzi Zannoni with a dedication to duke Józef Aleksander Jabłonowski;
- two wall maps by Daniel Friedrich Sotzmann: *Karte von Deutschland...* (Berlin 1789) and *Karte von Polen...* (Berlin 1793); both were developed as sheet maps but engraved in a way which enabled their use as part of an atlas or as a wall map.

The collection also contains two manuscript maps:

- a manuscript of an unpublished map of the Western Tatra Mountains by Tadeusz Zwoliński, scale 1:25,000, developed by the author in 1932;
- a compass map of Europe of unknown origin, contributed to the collection from the library of the Institute of Geography and Regional Development.

The collection also houses many individual maps (single items or parts of atlases) by various authors, including W. Grodecki, St. Porębski, M. Helwig, C. Henneberger, T. Mawowski, G. Delisle, G. Beuplan, N. Visscher. Some of them originated from Mercator atlases.

Key words: cartographic collection, Department of Geoinformatics and Cartography at the Institute of Geography and Regional Development of the University of Wrocław, old maps, old atlases, old town views